

کیمیای سعادت

ابو حامد امام محمد غزالی طوسی

(۴۵۰-۵۰۵ ق)

بامقدمه

بهاء الدین خرّمشاهی

مؤسسه انتشارات نگاه

«تأسیس ۱۳۵۲»

فهرست مطالب

آغاز کتاب. در پیدا کردن عنوان مسلمانی

۲۱	عنوان اول، در شناختن نفس خویش
۵۰	عنوان دوم، در شناختن حق تعالی
۷۰	عنوان سوم، در معرفت دنیا
۷۸	عنوان چهارم، در معرفت آخرت

کتاب ارکان مسلمانی

رکن اول در عبادات

۱۱۳	اصل اول، اعتقادات اهل سنت
۱۱۸	اصل دوم، در طلب علم
۱۲۳	اصل سوم، در طهارت است
۱۳۹	اصل چهارم، در نماز است
۱۵۸	اصل پنجم، در زکوة است
۱۷۳	اصل ششم، در روزه است
۱۸۰	اصل هفتم، حج است
۱۹۷	اصل هشتم، قرآن خواندن
۲۰۴	اصل نهم، ذکر حق تعالی
۲۱۵	اصل دهم، ترتیب وردها

رکن دوم در معاملات

۲۲۷	اصل اول، آداب طعام خوردن با دیگران
۲۴۰	اصل دوم، آداب نکاح
۲۵۷	اصل سوم، آداب کسب

۲۸۸	اصل چهارم، شناختن حلال و حرام
۳۰۶	اصل پنجم، حق صحبت خلق
۳۴۰	اصل ششم، آداب عزلت
۳۵۶	اصل هفتم، آداب سفر
۳۶۸	اصل هشتم، آداب سماع و وجد
۳۸۷	اصل نهم، امر معروف و نهی منکر
۴۰۷	اصل دهم، ولایت راندن

رکن سوم در مهلکات

۴۲۵	اصل اول، در پیدا کردن ریاضت نفس
۴۵۰	اصل دوم، در علاج شهوت شکم و فَرْج
۴۷۰	اصل سوم، از رفع مهلکات شرّه سخن و آفت‌های زبان
۵۰۰	اصل چهارم، در علاج بیماری خشم و حقد و حسد
۵۱۸	اصل پنجم، در علاج دوستی دنیا
۵۳۰	اصل ششم، در علاج مال و آفت بخل
۵۶۰	اصل هفتم، در علاج دوستی جاه و حشمت
۵۷۳	اصل هشتم، در علاج ریا و نفاق اندر عبادت
۶۰۲	اصل نهم، در علاج کبر و عَجَب
۶۲۹	اصل دهم، در علاج غرور و فریفتگی

رکن چهارم در منجیات

۶۵۳	اصل اول، در توبه
۶۷۳	اصل دوم، در صبر و شکر
۷۰۵	اصل سوم، در خوف و رجا
۷۳۰	اصل چهارم، در فقر و زهد
۷۵۵	اصل پنجم، در صدق و اخلاص
۷۷۶	اصل ششم، در محاسبه و در مراقبت
۷۹۲	اصل هفتم، در تفکر و ندامت
۸۱۱	اصل هشتم، در توکل و توحید
۸۴۲	اصل نهم، در محبت و شوق
۸۷۶	اصل دهم، در مرگ و احوال آخرت
۸۹۷	فهرست اعلام

گشایش دفتر

کتر ایرانی یا فارسی‌زبان از میان برادران همفرهنگ و همدین ما تاجیکی‌ها و افغان‌ها هست که این دو کتاب یگانه را که شاهکار امام محمد غزالی طوسی است (۴۵۰-۵۰۵ ق) نشناسد، و از این میان کیمیا را که به فارسی است نخوانده باشد. *احیاء العلوم* به عربی است، و نثر عربی آن، مانند نثر فارسی کیمیا در کمال شیوایی است. حجم *احیاء* در حدود دو برابر کیمیا است.

هنوز چنانکه باید و شاید روشن نشده است که کدام یک از نظر زمان نگارش بر آن دیگری مقدم است، اما نکته و اشاره‌ای در پایان مقدمه کیمیا آمده است که بیشتر حاکی از این است که *احیاء العلوم* الدین اول نوشته شده است:

«و اما اندر این کتاب، جمله این چهار عنوان [= رکن، ربع] و چهل اصل شرح کنیم از بهر پارسی‌گویان، و قلم نگاه داریم از عبارات بلند و معلق و معانی باریک و دشوار؛ تا فهم عوام آن را دریابد؛ چه اگر کسی را رغبت به تحقیقی و تدقیقی باشد و رای این، باید که آن از کتب تازی طلب کند، چون کتاب *احیاء العلوم* الدین و کتاب *جواهر القرآن* و تصانیف دیگر، که در این معنی به تازی کرده آمده است [یعنی پیش‌تر نوشته شده است] که مقصود این کتاب عوام خلقند که این معنی به پارسی التماس کردند، و سخن از حد فهم ایشان در نتوان گذاشت.

ایزد سبحانه و تعالی نیت ایشان در التماس [پیشنهاد و درخواست] و نیت ما را در اجابت پاک گرداند و توفیق ارزانی دارد که از شویب ریا و کدورات تکلف خالص گرداند. و توفیق ارزانی دارد تا آنچه به زبان گفته آید، به معاملت وفا کرده شود، که گفتار بی‌کردار ضایع بود، و فرمودن بی‌ورزیدن سبب وبال آخرت بود. *أَنَّه وَلِيُّ الإِجَابَةِ*» (متن حاضر، ص ۱۷).

مراد غزالی از «عوام»، عوام به معنای امروزی آن نیست که به بیسوادان کتاب نخوان اطلاق می‌گردد. بلکه مرادش همگان - غیر از علمای اعلام و اهل ادبیت و عربیت - است، یعنی اکثریت کتابخوانان.

اینکه می‌گوید «این معنی به پارسی التماس کردند»، حاکی از این است که اصل عربی وجود داشته و اعتبار و اشتهاری هم کسب کرده بوده، اما برای قاطبه کتابخوانان فارسی زبان و عربی‌ندان دشوار بوده است. لذا از غزالی درخواست جدی کردند که آن متن اصلی عربی را شخصاً به فارسی در آورد. و اینکه خواستاران تحقیق و تدقیق بیشتر را به **احیاء و جواهر القرآن** «که در این معنی به تازی کرده آمده است» ارجاع می‌دهد به روشنی حاکی از تقدم آنها بر کیمیاست.

با توجه به این اشاره‌ها در همین مقدار منقول، روشن می‌گردد که ابتدا **احیاء** رانوشته بوده، و بعد برای تتمیم فایده، آن را با پیرایش و کاهش، و اسقاط اضافات، به صورت **کیمیای سعادت** در آورده است.

کیمیا در ایران، و **احیاء** هم در ایران و هم سراسر جهان اسلام، از همان آغاز و اوان نگارش و نسخه‌نویسی از آنها، مقبول طبع مردم صاحب‌نظر واقع شده بوده است. حافظ دوبار به نام کیمیا، البته با تلمیح و تلویح و ایهام اشاره دارد:

بیاموزمت کیمیای سعادت	ز هم صحبت بد، جدایی جدایی
دریغ و درد که تا این زمان ندانستم	که کیمیای سعادت رفیق بود رفیق

□

اینک پس از این مقدمه، بهتر است یکایک «ربع‌ها [= رکن‌ها، عنوان‌ها] را ابتدا از متن یعنی مقدمه **احیاء**، و سپس مقدمه کیمیا نقل کنیم، تا معلوم شود که آیا ارباع / ارکان / عناوین چهارگانه، و اصول دهگانه هر یک که جمعاً بالغ بر چهل اصل می‌شود، در کیمیا هم مانند **احیاء** حضور دارد؟

ابتدا باید گفت که خطبه **احیاء** و کیمیا، کاملاً متفاوت است. و دومی نه خلاصه و نقل به معنای اولی است. در **احیاء** به سه حدیث نبوی استناد کرده است که در کیمیا نشانه‌ای از آنها نیست، بلکه به جایش یا در عوضش سه آیه از قرآن کریم آمده است.

سپس در هر دو کتاب وارد معرفی کوتاه و بیان چهار ربع (یا رکن یا عنوان) یا فصل اصلی و بلند کتاب می‌گردد. و در **احیاء** برای هر یک از ربع‌ها، ده فصل یا به قول قدما «کتاب» یک به یک (تا چهل) بر می‌شمارد بدین شرح:

«این کتاب را بر چهار ربع بنا کرده‌ام که عبارتند از (۱) ربع عبادات، (۲) ربع عادات، (۳) ربع مهلکات، (۴) ربع منجیات...»

ربع عبادات مشتمل بر «ده کتاب» [=فصل یا اصل بلند] است از این قرار:

(۱) کتاب علم، (۲) کتاب قواعد عقاید، (۳) کتاب اسرار طهارت، (۴) اسرار نماز، (۵) اسرار زکات، (۶) اسرار روزه، (۷) اسرار حج، (۸) آداب تلاوت قرآن، (۹) ذکرها و دعاها، (۱۰) ترتیب اوراد و زمان‌های هر یک.

- ربع عبادات که مشتمل بر ده کتاب است: (۱) کتاب آغاز غذا خوردن، (۲) کتاب آداب نکاح، (۳) احکام کسب و کار، (۴) حلال و حرام، (۵) آداب صحبت و معاشرت با هر گروه از مردم، (۶) گوشه‌گیری، (۷) آداب سفر، (۸) سماع و وجد، (۹) امر به معروف و نهی از منکر، (۱۰) آداب زندگی و اخلاق پیامبر (ص).

- ربع مهلکات که مشتمل بر ده کتاب است: (۱) شرح شگفتی‌های دل، (۲) ریاضت، (۳) آفتهای دو شهوت: شهوت شکم و شهوت جنسی، (۴) آفات زبان، (۵) آفات خشم و کینه و رشک، (۶) نکوهش دنیا، (۷) نکوهش مال [اندوزی] و بخل، (۸) نکوهش جاه و ریا، (۹) نکوهش کبر و خودپسندی، (۱۰) نکوهش غرور.

- ربع منجیات [=رهایش و گشایش] که مشتمل بر ده کتاب است: (۱) کتاب توبه، (۲) کتاب صبر و شکر، (۳) خوف و رجا [=ایم و امید]، (۴) فقر و زهد، (۵) توحید و توکل، (۶) محبت و شوق و انس و رضا، (۷) نیت و صدق و اخلاص، (۸) مراقبه و محاسبه، (۹) تفکر، (۱۰) مرگ‌اندیشی. باید گفت که هر یک از این «کتاب»ها یا فصول دهگانه خود به چندین بخش و زیربخش، در متن کتاب تقسیم شده است.

□

حال باید دید امام ابو‌حامد غزالی فهرست مندرجات اصلی **کیمیای سعادت** را چگونه آورده است. در این کتاب، بلافاصله پس از خطبه / مقدمه اصلی کتاب، در صفحه‌ای مستقل چنین آورده است: